

Przemysław Nocuń

Recenzja książki: Słownik wsi śląskich w średniowieczu, tom 1, Powiat lubiński

Rocznik Muzeum "Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie" 3, 232-238

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Recenzja książki: *Słownik wsi śląskich w średniowieczu, tom 1, Powiat lubiński*

Przemysław Nocuń

Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”

Uniwersytet Jagielloński, Instytut Archeologii

Ponad 300-stronicowa publikacja zespołu autorów pod kierunkiem dr. Dominika Nowakowskiego z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk we Wrocławiu pt. *Słownik wsi śląskich w średniowieczu, tom 1, Powiat lubiński* to efekt czteroletnich interdyscyplinarnych kwerend oraz badań i weryfikacji terenowych poświęconych średniowiecznemu wiejskiemu osadnictwu w granicach dzisiejszego powiatu lubińskiego¹. Dr Dominik Nowakowski był także redaktorem wydanej w konsekwencji tych działań książki, która ukazała się w 2014 roku nakładem Wydawnictwa Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, oddział we Wrocławiu.

Jak wynika z tytułu oraz informacji we wstępie, jest to pierwszy tom zakładanej większej całości, która w zamierzeniu powinna wypełnić lukę, jaką jest brak dla obszaru historycznego Śląska słownika geograficzno-historycznego. Niezrealizowanie dotąd takiej publikacji, to faktycznie często dostrzegana bariera dla badaczy – specjalistów różnych dziedzin naukowych – zajmujących się w swojej pracy historią Dolnego i Górnego Śląska a niemogących korzystać z interdyscyplinarnego kompendium w przedmiotowym zakresie. Ze względu na fakt, iż przedstawiona książka jest pierwszym tomem, przed autorami stało dodatkowe, jakże ważne wyzwanie – właściwe obranie metodologii, która powinna ustalić zasady postępowania przy kolejnych częściach *Słownika wsi śląskich w średniowieczu*.

■ 1 D. Adamska, A. Latocha, D. Nowakowski, A. Paroń, M. Siehankiewicz, R. Sikorski, *Słownik wsi śląskich w średniowieczu, t. 1, Powiat lubiński*, Wrocław 2014.

Książka została wydana w ramach projektu: NCN UMO-2011/01/B/HS3/03746.

Stojący na czele grupy autorów dr Dominik Nowakowski z IAiE PAN, oddział we Wrocławiu jest archeologiem mediewistą, ale dzięki zbudowanemu zespołowi, do którego należą także: dr Dagmara Adamska (Instytut Historii Uniwersytetu Wrocławskiego), dr Aleksander Paroń (IAiE PAN, oddział we Wrocławiu) oraz mgr Robert Sikorski – historycy mediewiści, dr Agnieszka Latocha (Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego) – geograf i geomorfolog oraz mgr Marcin Siehankiewicz – kartograf, opracowanie ma zdecydowanie charakter interdyscyplinarny. Autorzy starają się w sposób kompleksowy zebrać dane na temat ponad stu wsi o średniowiecznej metryce (także tych już nieistniejących), które zidentyfikowali na opracowanym obszarze.

Zakres terytorialny pracy opiera się na granicach współczesnej jednostki samorządu terytorialnego, jaką jest powiat lubiński, którego zasięg został określony w ramach reformy administracyjnej w 1999 roku. Jest to wyraźna różnica, o czym piszą sami autorzy w *Zagadnieniach wstępnych*, względem *Słownika historyczno-geograficznego ziem polskich w średniowieczu* (red. T. Jurek) wydawanego dla poszczególnych ziem polskich (w szczególności przez Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk dla: województwa krakowskiego – tom V² oraz województwa poznańskiego – tom VIII³).

■ 2 *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. I, z. 1, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1980, z. 2, oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski, przy współpracy J. Laberscheka, Wrocław 1985; z. 3, oprac. J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1985; z. 4, oprac. J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, J. Wiśniewski, Wrocław 1986;

cz. II, z. 1, oprac. J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, Wrocław 1989; z. 2, oprac. J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1989; z. 3, oprac. J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, red. A. Gąsiorowski, Wrocław 1991; z. 4, oprac. J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, red. F. Sikora, Kraków 1993;

cz. III, z. 1, oprac. Waldemar Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, red. F. Sikora, Kraków 1994; z. 2, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, red. F. Sikora, Kraków 1997; z. 3, oprac. W. Bukowski, J. Kurtyka, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora, M. Wolski, red. F. Sikora, Kraków 2000; z. 4, oprac. W. Bukowski, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, A. Marzec, F. Sikora, M. Wilamowski, M. Wolski, współpraca archeologiczna S. Kołodziejski, red. F. Sikora, Kraków 2003;

cz. IV, z. 1, oprac. W. Bukowski, J. Laberschek, Z. Leszczyńska-Skrętowa, A. Marzec, M. Wilamowski, M. Wolski, M. Zdanek, współpraca archeologiczna S. Kołodziejski, red. W. Bukowski, Kraków 2006; z. 2, oprac. W. Bukowski, J. Laberschek, A. Marzec, M. Wolski, M. Zdanek, współpraca archeologiczna S. Kołodziejski, red. W. Bukowski, Kraków 2009; z. 3, oprac. W. Bukowski, J. Laberschek, A. Marzec, M. Mikuła, K. Nabiałek, M. Wolski, M. Zdanek, red. W. Bukowski, Kraków 2011; z. 4, oprac. W. Bukowski, J. Laberschek, K. Nabiałek, M. Wolski, red. W. Bukowski, Kraków 2011.

Należy w tym miejscu zauważyć, że powiat lubiński położony w granicach księstwa głogowskiego to zapewne wybór podyktowany także wcześniejszym rozpoznaniem obszaru przez kierującego zespołem dr. Dominika Nowakowskiego, którego praca poświęcona siedzibom obronnym księstwa głogowskiego jest solidnym i wielokrotnie cytowanym opracowaniem archeologiczno-historycznym⁴. Znaczna część prezentowanych materiałów z badań archeologicznych pochodzi z badań własnych (jako kierującego lub współprowadzącego) dr. Nowakowskiego, co dodatkowo dowodzi obycia ze średniowiecznym zabytkowym materiałem archeologicznym regionu (także tym masowym, jak ceramika, mającym w późnym średniowieczu wiele cech lokalnych i mezoregionalnych).

Zakres chronologiczny pierwszego tomu *Słownika wsi śląskich w średniowieczu*, a raczej jego górna granica, jest spójna z umowną datą postulowaną przez Karola Buczka w odniesieniu do *Słownika historyczno-geograficznego ziem polskich w średniowieczu* i określona na rok 1530,

3 *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. I, oprac. S. Chmielewski, K. Górską-Gołaska, J. Luciński, z. 1, Wrocław 1982; z. 2, Wrocław 1982; z. 3, Wrocław 1986; z. 4, Wrocław 1987;

cz. II, z. 1, oprac. S. Chmielewski, K. Górską-Gołaska, T. Jurek, J. Luciński, Wrocław 1988; z. 2, oprac. S. Chmielewski, K. Górską-Gołaska, T. Jurek, J. Luciński, Wrocław 1991; z. 3, oprac. K. Górską-Gołaska, T. Jurek, J. Luciński, G. Rutkowska, Wrocław 1991; z. 4, oprac. K. Górską-Gołaska, T. Jurek, J. Luciński, G. Rutkowska, red. A. Gąsiorowski, Poznań 1992;

cz. III, z. 1, oprac. K. Górską-Gołaska, T. Jurek, J. Luciński, G. Rutkowska, I. Skierska, red. A. Gąsiorowski, Poznań 1993; z. 2, oprac. K. Górską-Gołaska, T. Jurek, J. Luciński, G. Rutkowska, I. Skierska, red. A. Gąsiorowski, Poznań 1995; z. 3, oprac. K. Górską-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska, red. A. Gąsiorowski, Poznań 1997; z. 4, oprac. P. Dembiński, K. Górską-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska, red. A. Gąsiorowski, Poznań 1999;

cz. IV, z. 1, oprac. P. Dembiński, K. Górską-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska, współpraca archeologiczna A. Łosińska, red. A. Gąsiorowski, Poznań 2001; z. 2, oprac. P. Dembiński, K. Górską-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska, współpraca archeologiczna A. Łosińska, red. A. Gąsiorowski, Poznań 2003; z. 3, oprac. P. Dembiński, K. Górską-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska, współpraca archeologiczna A. Łosińska, red. T. Jurek, Poznań 2005; z. 4, oprac. P. Dembiński, K. Górską-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska, współpraca archeologiczna A. Łosińska, red. T. Jurek, Poznań 2008;

cz. V, z. 1, oprac. P. Dembiński, T. Gidaszewski, K. Górską-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska, współpraca archeologiczna Z. Kurnatowska, red. T. Jurek, Poznań 2011; z. 2, oprac. P. Dembiński, T. Gidaszewski, K. Górską-Gołaska, T. Jurek, G. Rutkowska, I. Skierska, red. T. Jurek, Poznań 2014.

Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich dostępny jest on-line na stronie IH PAN w Warszawie: <http://www.slownik.ihpan.edu.pl>.

4 D. Nowakowski, *Siedziby książęce i rycerskie księstwa głogowskiego w średniowieczu*, Wrocław 2008.

z jednoczesną świadomością konieczności przekraczania tej daty w uzasadnionych przypadkach. Wydaje się jednak, że nie zawsze wybór jest w pełni uzasadniony, gdyż obok tych ważnych, jak np. istotna informacja z 1555 roku o domniemanym „starym przywileju książęcym” rybaków z Lasowic (s. 120), pojawiają się chyba nie aż tak znaczące wzmianki: 1532 rok – przekazanie części czynszów z dawnej wsi *Samitz* (s. 161), 1535 rok – zmiana właścicieli miejscowości *Jurcz* (s. 102), 1536 rok – sprzedaż części czynszów ze wsi *Szklary Górne* (s. 176), 1538 rok – wymienieni posiadacze miejscowości *Raszowa* (s. 152), 1547 rok – przekazanie części czynszów ze wsi *Stary Lubin* (s. 170), czy 1558 rok – wymienieni właściciele *Wądroża* (s. 182).

Inaczej potraktowana została dolna granica chronologiczna opracowania – w przypadku źródeł historycznych oczywistą cezurą są pierwsze dokumenty niewychodzące przed początek XIII wieku, natomiast w kwestii źródeł archeologicznych wymienione zostały także zabytki związane z wczesnym średniowieczem, sięgające nie tylko do okresu wczesnopañstwowego i plemiennego, ale sygnalizujące nawet ślady osadnictwa wczesnosłowiańskiego. Uważam ten zabieg za słuszny, pozwalający lepiej zrozumieć mechanizmy osadnictwa późnośredniowiecznego związanego nie tylko z zakładaniem nowych wsi na surowym korzeniu, ale także skupiających i stabilizujących wcześniejsze osady.

Największą różnicą między recenzowaną książką a przywoływaną już wyjściową inspiracją dla jej autorów jest ograniczenie się do wsi (z pominięciem nie tylko dużych miast, ale i miasteczek oraz obiektów fizjograficznych i komunikacyjnych) – co jednak wynika już z tytułu dzieła i jest świadomie podjętą decyzją twórców. Także budowa haseł jest inna – ograniczona do trzech podstawowych części (nie licząc nagłówka, zestawienia zapisów nazw wsi w średniowieczu oraz informacji o przynależności terytorialnej świeckiej i kościelnej). W pierwszej części pod datami rocznymi podane są rejestry źródeł (według założonej i przedstawionej w *Zagadnieniach wstępnych* metodologii). Kolejną stanowi opis wsi uwzględniający zarówno jej cechy geograficzne, jak i zagospodarowanie terenów czy ich układ przestrzenny. Rozbudowany charakter ma część trzecia, w której zawarte zostały informacje archeologiczne z odniesieniem do bogatej dokumentacji źródłowej, często nigdy wcześniej nawet niewzmiankowanej, a będącej efektem skrupulatnych kwerend archiwalnych, ale także weryfikacji materiału.

W tym miejscu należy wspomnieć, że w rozdziale *Metoda pracy i źródła* autorzy przedstawiają zasoby źródeł historycznych (w archiwach polskich i niemieckich), które były przedmiotem kwerendy. W pierwszym rzędzie

badania wiązały się z docieraniem do zachowanych dokumentów, traktując katalogi i edycje rejestrow jako pomoc. Jest to zdecydowanie duży walor pracy, gdyż wspomniane powyżej działania miały charakter weryfikacyjny dla wcześniejszych publikacji.

Za duży sukces dzieła należy uznać także opracowanie materiałów archeologicznych, które nie ograniczyło się jedynie do archiwaliów archeologicznych (informacji i sprawozdań zarówno z okresu sprzed 1945 roku, jak i materiałów powojennych), ale także jakże istotnej dla wartości książki weryfikacji chronologicznej stanowisk poprzez analizę materiału zabytkowego, co w znaczący sposób umożliwiło doprecyzowanie ich datowania. Pozwoliło to na korelację źródeł historycznych z pozyskany materiałem archeologicznym, a także rewizję i odkrycie konkretnych struktur w terenie. Duża liczba dokumentacji z badań lub zgłoszeń odkryć została po raz pierwszy opublikowana, a dokonany wybór zabytków i sposób ich prezentacji potwierdzają zaproponowaną przez autorów chronologię stanowisk. Drobną uwagą może być brak podania rodzaju materiału w części tablic (np. rozróżnienia ceramiki od szkła na ryc. 139 prezentującej wybór zabytków ze Zwierzyńca).

Także środowisko geograficzne, w ramach prac przygotowawczych do publikacji, zostało poddane szczegółowej analizie, po wcześniejszym zastosowaniu precyzyjnie opisanych metod retrogresywnych (s. 14–16), których wyniki wykorzystane zostały nie tylko do rekonstrukcji siedlisk i rozłogów, ale także sieci hydrograficznej, jakże ważnej dla osadnictwa (i jego późniejszej analizy). Tak szczegółowe wyjaśnienie, potwierdzające dodatkowo konieczność podjętych studiów interdyscyplinarnych, jest nadzwyczaj cenne dla humanistów, do których przede wszystkim adresowany jest *Słownik*.

W rozbudowanych *Zagadnieniach wstępnych* przedstawiających kolejno cel i koncepcję opracowania, metodę pracy, charakterystykę źródeł czy zasady konstrukcji haseł (do nich odniosłem się we wcześniejszej części recenzji) znalazło się także miejsce na szczegółowe omówienie historii i stanu badań (s. 20–27), w którym wyczerpująco opisano prowadzone prace oraz będące ich efektem publikacje. Wysoko trzeba ocenić szeroki wybór dziedzin nauki i tematów – uwzględniający także historię prawa, toponomastykę. Dużym walorem opracowania jest część poświęcona średniowiecznemu osadnictwu obecnego powiatu lubińskiego (zbyt skromnie przez autorów uznana za jedynie „słów kilka” – s. 27–40). Stanowi ona świetne wprowadzenie do części *stricte* słownikowej, przedstawiając polityczne podziały terytorialne, osadnictwo wiejskie (opierając się na osadnictwie wczesnośredniowiecznym, które częściowo stanowiło podłoże dla kolonizacji późnośredniowiecznej) wraz z mapą przedstawiającą zasięg

gruntów poszczególnych wsi (s. 33 – ryc. 4). Nawet skrócone omówienie sieci parafialnej może być przyczynkiem do dyskusji nad przetrwaniem w organizacji kościelnej struktury administracyjnej sprzed wprowadzenia prawa niemieckiego. Natomiast dwa akapity dedykowane sieci komunikacyjnej pozwalają nam umieścić omawiany obszar w kontekście połączeń handlowych średniowiecznego północnego Śląska. To z kolei może znaleźć odzwierciedlenie w obronnych siedzibach, których krótka charakterystyka zamyka część wstępną.

Właściwą część *Słownika* poprzedza jeszcze tylko zestawienie źródeł i literatury, po raz kolejny dowodzące szeroko zakrojonej kwerendy źródeł archiwalnych i publikowanych oraz literatury, i wreszcie – wykaz skrótów.

Od strony 61 do 191, zgodnie z zaproponowaną wcześniej budową haseł, zaprezentowano 104 średniowieczne wsie z obszaru dzisiejszego powiatu lubińskiego. Informacje zostały przedstawione w sposób uporządkowany. Dodatkowo hasła wzbogacono o starannie wykonane ilustracje (ryciny, zdjęcia archiwalne i współczesne, tablice zabytków). Liczne odnośniki do innych haseł pozwalają zbudować obraz majątków większych niż jedna wieś, należących do poszczególnych rodów rycerskich i szlacheckich, a także prześledzić dynamikę zmian własności.

Ostatnią część pracy, nie licząc niemieckiego streszczenia oraz indeksu, stanowi 88 tablic, na których według spójnego modelu zaprezentowane zostały szkice rekonstrukcyjne miejscowości (ze skalą i legendą) w zestawieniu z wycinkami map archiwalnych (mapy L.W. Reglera z lat 1764–1770 oraz *Urmesstischblattz* lat 1824–1826). W niektórych przypadkach wydaje się, że opracowujący tę część M. Siehankiewicz mógł pozwolić sobie na prezentację nieco większego wycinka mapy, który nie ograniczałby się do samego siedliska, ale pozwalałby stwierdzić, jak na archiwalnych mapach przedstawione zostały np. dawne siedziby pańskie (Górzyn – tablica XXVIII, Juszowice – tabl. XXXII i in.). Ta drobna uwaga nie ma jednak większego znaczenia i także część kartograficzną należy ocenić wysoko, wskazując ją jako nowatorski element wydawnictw słownikowych wpływający pozytywnie na wartość całego opracowania.

Reasumując, mimo zaproponowania innego niż w *Słowniku historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu* programu, autorom udało się w sposób uporządkowany i czytelny zestawić materiał źródłowy, a także powiązać go z warunkami geograficznymi. Kwerendy oraz badania terenowe przeprowadzone zostały skrupulatnie, co pozwoliło także na wyczerpujące omówienie kontekstu historyczno-geograficznego w części wstępnej. Mimo że poprzeczka przez oczekujących od dziesięcioleci na słownik historyczno-geograficzny Śląska została zawieszona wysoko,

autorzy sprostali wyzwaniu i efekt ich prac należy ocenić bardzo wysoko. Mam nadzieję, że w kolejnych latach ten zespół badawczy (ale także i inne, bazujące na modelu zaproponowanym w pierwszym tomie *Słownika wsi śląskich w średniowieczu*) przedstawi analogiczne opracowania dla kolejnych powiatów Dolnego i Górnego Śląska.

Summary

Publication revue: *Dictionary of Silesian Villages in the Middle Ages, Volume 1, Lubin County*

Review concerns the joint publication of authors led by Dr. Dominik Nowakowski from the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences in Wrocław. It should be seen as the final result of queries and research as well as of the field verification, devoted to the medieval rural settlements within the limits of today's Lubin County (northern part of Lower Silesia). The project involved historians, archaeologists, geographers (specializing themselves in anthropogenic changes of landscape and in historical cartography). The reviewed book, published as the interdisciplinary compendium, delivers all the most important data for further studies. Due to the fact that it is the first volume of the Dictionary of Silesian villages in the Middle Ages, the authors had also to challenge to establish the adequate methodology, that could be followed in subsequent parts of the Dictionary. In my opinion they succeeded in this field as well.